

पञ्चममनेकार्थकाण्डम्

	^a एकोऽर्थो बहुभिः शब्देः कथितः कथ्यतेऽधुना ।	
	एकस्यैव तु शब्दस्य बहुष्वर्थेषु वर्तनम् ॥७८७॥	
(1) Shiva.	¹ रुद्रेऽपि ¹ खण्डपरशुर्वेश्रवणेऽप्येककुण्डलः प्रोक्तः ।	(1) Kubera.
(1) Door, gate.	¹ द्वारेऽपि ^b प्रतिहारः ^c प्राकाराग्रेऽपि ¹ कपिशिखम् ॥७८८॥	(1) The coping of a wall.
(1) Enough.	¹ पर्याप्तेऽपि ¹ कृतं स्यादाहवनीयादिषु ¹ त्रिषु त्रेता ।	(1) The three sacred fires.
(1) Doubt.	¹ सन्देहेऽपि ¹ द्वापरमाहुः ¹ कलहेऽपि ¹ कलिशब्दम् ॥७८९॥	(1) War, battle.
(1) An army.	¹ सेनायामपि ¹ कटकं ¹ प्राणिघ्नं ¹ वदन्ति ¹ युद्धेऽपि ।	(1) War.
(1) Demons.	¹ रक्षस्यपि ¹ पुण्यजनं ¹ मृद्भाण्डेऽप्युष्टिकामार्याः ॥७९०॥	(1) An earthen vessel.
(1) Silver.	¹ श्वेतं ¹ रजतेऽप्युक्तं ¹ रजतं ¹ हारे ¹ शरेऽपि ¹ किशारः ।	(1) Necklace. (1) An arrow.
(1) Hypocrisy.	¹ दम्भेऽपि ¹ गह्वरं ¹ स्यादुपह्वरं ¹ सन्निधानेऽपि ॥७९१॥	(1) Vicinity.
(1) An eyelid.	¹ नयनच्छदेऽपि ¹ वर्त्म ¹ प्रतिग्रहः ¹ सैन्यपृष्ठभागेऽपि ।	(1) The rear of an army.
(1) Phlegm.	¹ श्लेष्मण्यपि ¹ खेटः ¹ स्याज्जामिः ¹ कुलबालिकायां ¹ च ॥७९२॥	(1) A respectable woman.
(1) A little, the mere scent of a thing.	¹ गन्धो ¹ लेशेऽप्युक्तः ¹ करुणाप्रतिपादने ¹ तपस्वी ¹ च ।	(1) Exciting pity, pitiable.
(1) The distance from the wrist to the tip of the little finger.	¹ मणिबन्धकनिष्ठिकयोर्मध्यविभागेऽपि ¹ करभः ¹ स्यात् ॥७९३॥	

a एकार्थो b प्रतीहारः c प्राकाराग्रेऽपि कीर्तितम् ।

(1) Consideration, reflexion.	चिन्तायामपि चर्चा जगती राजप्रधानलोकेऽपि ।	(1) The king and his subjects.
(1) The menses.	ऋतुरङ्गनारजस्यपि विकटं श्रेष्ठेऽपि निर्दिष्टम् ॥७९४॥	(1) Excellent.
(1) Mail, armour.	कवचेऽपि वारवाणं जीमूतं पर्वतेऽपि कथयन्ति ।	(1) a muntains.
(1) The array or arrangement of troops in particular position.	व्यूहं रचनायामपि दार्वाघाटेऽपि शतपत्रम् ॥७९५॥	(1) The wood-peckers.
(1) The body.	करणं कायेऽपि स्यादुष्णीषो मूर्ध्वेष्टनेऽप्युक्तः ।	(1) A turban.
(1) Goods, property.	मात्रा परिच्छदेऽपि क्षुद्रः क्रूरे श्रुतौ निगमः ॥७९६॥	(1) Cruel. (1) The vedas.
(1) Curled hair.	वृजिनः केशेऽप्युक्तः स्थाणुः कीलेऽपि कुञ्जरे नागः ।	(1) A stake. (1) An elephant.
(1) A store room.	गञ्जो भाण्डागारे गोमुखमुपलेपनेऽपि स्यात् ॥७९७॥	(1) Ointment.
(1) Splendour, light.	तेजस्यपि धाम स्यादाधारेऽप्याशयो घटा गोष्ठ्याम् ।	(1) A receptacle. (1) An assembly.
(1) A noble, woman.	कुल्या कुलस्त्रियामपि तारो मुक्तागुणेऽप्युक्तः ॥७९८॥	(1) A large pearl.
(1) The result of actions.	कर्मविपाकेऽपि दशागती स्मृते काननेऽपि दवदावौ ।	(1) A forest.
(1) The head.	चूडाशिखे शिरस्यपि हस्तिन्यां धेनुकागणिके ॥७९९॥	(1) The female elephant.
(1) Intellect; intelligence.	प्रतिपत्प्रतिपत्तावपि शादः शण्डे घृणा जुगुप्सायाम् ।	(1) Young grass (2) Disgust.
(1) High, tall.	उत्तालमुन्नतेऽपि श्रेष्ठेऽपि निगद्यते सुरभिः ॥८००॥	(1) Excellent.
(1) A year.	संवर्तः परिवर्तश्च हायने कथ्यतेऽम्बरे नाकः ।	(1) Sky, heaven.
(1) A measure of quantity.	परिमाणेऽपि प्रस्थः सर्वात्मनि सर्वसन्नाहः ॥८०१॥	(1) The universal spirit.
(1) a wife.	पत्न्यामपि द्वितीया दर्भेऽपि पवित्रमवधिरवटेऽपि ।	(1) Kusha grass. (1) A pit, a hole.
(1) Natured.	प्रकृतावपि प्रधानं विवक्षितं शोभनेऽपि स्यात् ॥८०२॥	(1) Handsome.
(1) Excessive.	अतिमात्रेऽप्यतिवेलं कायेऽप्युत्सेध इष्यते सद्भिः ।	(1) The body.
(1) The spine.	पृष्ठास्थिन्यपि वंशः रुदली करिवैजयन्त्यां च ॥८०३॥	(1) A flag carried by an elephant.

a रा प्रधानं, राप्रधानं b तारा, धातारो c धेनुका गणिका
d प्रस्थं e पृष्ठास्थिन्यपि ।

(1) Deception.	जालं ¹ कपटेऽप्युक्तं ¹ कपालमुक्तं ¹ घटादिशकलेऽपि ।	(1) A fragment of earthen pot.
(1) Sin.		
(2) Misfortune.	रिष्टं ¹ पापाशुभयोररिष्टमशुभेऽपि ² निर्दिष्टम् ॥८०४॥	(1) Misfortune.
(1) Diffusion.	व्यासेऽपि ¹ विग्रहः ¹ स्यान्मानविशेषेऽपि ¹ पौषव्यामौ ।	(1) Measure.
Resolution.	हेला ¹ प्रस्तावेऽपि ¹ प्रग्रह ¹ आबन्धनेऽप्युक्तः ॥८०५॥	Captive, prisoner.
(1) An elephant's trunk.	कुञ्जरकरेऽपि ¹ शुण्डा ^a प्रावा ¹ शैले ¹ भवश्च ¹ संसारे ।	(1) A mountain. (1) The world.
(1) Young.	बालेऽपि ¹ बालिशः ¹ स्यात्कलघौतं ¹ शातकुम्भेऽपि ॥८०६॥	(1) Gold.
Branch.	शाखायामपि ¹ परिधिर्वसतिर्जेनाश्रमेऽपि ¹ निर्दिष्टा ।	A Jain monastery.
(1) Searching.	अन्वेषणेऽपि ¹ मार्गो ^b भद्रो ¹ वृषभे ¹ वके ¹ ध्वाङ्क्षः ॥८०७॥	(1) A bull. (2) A crane.
(1) A defect in a jewel.	मणिदोषेऽपि ¹ त्रासो ¹ वत्सः ¹ संवत्सरेऽपि ¹ निर्दिष्टः ।	(1) A year.
(1) Adverse.	वामः ¹ प्रतिकूलेऽपि ¹ प्रोक्तो ¹ शुक्लेऽपि ¹ शुचिरामौ ॥८०८॥	(1) White, bright.
(1) Yesterday.	ह्यस्तनदिनेऽपि ¹ कल्यं ¹ नेत्रं ¹ मूले ¹ रजस्यपि ¹ परागः ।	(1) Dust, powder.
(1) Pregnant.	अणू ¹ गर्भिण्यामपि ¹ भूतिविभवे ¹ बलः ^c काके ॥८०९॥	(1) Grandeur. (1) A crow.
(1) A tableland.	गिरिसानुन्यपि ¹ वप्रं ¹ तल्पं ¹ दारेषु ¹ चक्षुषि ¹ ज्योतिः ।	(1) A wife. (1) Eye.
(1) Injuring by theft.	चौर्यादावपि ¹ हिंसा ¹ प्रसरः ¹ प्रणयेऽपि ¹ निर्दिष्टः ॥८१०॥	(1) Affectionate solicitation.
Group, mass.	संघातेऽपि ¹ ग्रामो ¹ भूतेन्द्रियशब्दविषयकरणानाम् ।	(1) The complex of visible objects.
Combined with names of trees it signifies a multitude.	षण्डश्च ^d पादपानां ¹ स्कन्धः ¹ करिनरतुरङ्गाणाम् ॥८११॥	(1) Senses. (1) Signifying a multitude after.
10 Different kinds of trees.	नन्द्यावर्तः ¹ सरलः ^e शालः ¹ काको ¹ धवोऽञ्जनस्तिलकः ¹ ।	करि, नर and तुरङ्ग ।
	पद्मसन्दनमोक्षा ¹ वृक्षविशेषेऽपि ¹ दृश्यन्ते ॥८१२॥	
Fragrant.	कटुतिक्तकषायास्तु ¹ सौरभ्येऽपि ¹ प्रकीर्तिताः ।	
Splendour, elegance, beauty.	शोभार्थेऽपि ¹ प्रयुज्यन्ते ¹ लक्ष्मीश्रीकान्तिविभ्रमाः ॥८१३॥	

a सुंडा b रुद्रो वृषभे c बलः काले, वलिः काके, वलिकाले
d खंड पादानां e सरलः शालः शाकोथवार्जुनस्तिलकः, सरलः शाकोथ-
वार्जुनस्तिलकः, सरलः शालः शाको धवोऽञ्जनस्तिलकः ।

(1) A guard of the woman's apartment.

(1) A man of a low and impure tribe.

(1) Affection.

(1) Sexual intercourse.

(1) A difficult road.

(1) An animal, a beast.

(1) The intestines.

(1) Leprous.

(1) A couch

(1) A thunder cloud.

(1) Settled occupations, proper conduct.

A march on.

(1) Impotent.

(1) A stain, spot.
(2) A fault.

(1) Meeting.
(2) Assembly.

(1) Pride, conceit.
(2) An instrument for cleaning stones.
(1) A sign.
(2) Consciousness.

(1) Punishment.
(2) An army.

(1) Compassion, pity, kindness.

(1) Signet ring.

आर्यः¹ स्यात्सौविदल्लेऽपि¹ ब्रीहावप्यणुरिष्यते ।

चण्डालेऽपि¹ दिवाकीर्तिविवस्वान्¹ देवतास्वपि¹ ॥८१४॥

स्नेहेऽप्यवह्वः¹ प्रोक्तो¹ द्वेषेऽप्यनुशयः¹ स्मृतः ।

सुरतेऽपि¹ व्यवायः¹ स्यान्नैगमश्च¹ ऋतावपि¹ ॥८१५॥

दुर्गमार्गेऽपि¹ कान्तारं¹ गृह्वाट्यां¹ च¹ निष्कुटः ।

रूपं¹ मृगेऽपि¹ विज्ञेयं¹ बभ्रुः¹ स्यान्नकुलेऽपि¹ च ॥८१६॥

अन्तर्देहेऽपि¹ कोष्ठः¹ स्याच्चत्वरं¹ प्राङ्गणेऽपि¹ च ।

दुश्चर्मण्यपि¹ निर्दिष्टः¹ शिपिविष्टो¹ मनीषिभिः¹ ॥८१७॥

संस्तरः¹ प्रस्तरेऽप्युक्तो¹ हनो¹ कुञ्जो¹ रणे¹ स्पशः ।

गर्जन्मेघेऽपि¹ पञ्चन्यः¹ सन्धा¹ स्यादवधावपि¹ ॥८१८॥

व्यवस्थायां¹ च¹ संस्था¹ स्यात्संवित्तावपि¹ वेदना ।

यात्रा¹ स्यादनुवृत्तो¹ च¹ संज्ञायां¹ च¹ समाह्वयः¹ ॥८१९॥

क्लीबो¹ विक्रमहीनोऽपि¹ समयेऽपि¹ कटः¹ स्मृतः ।

कलङ्कं^c लाञ्छने¹ दोषेऽप्यद्विः² प्रोक्तो¹ रवावपि¹ ॥८२०॥

समितिः¹ सङ्गतिः² सभयोः¹ ककुदं¹ शृङ्गे¹ विदुः^d प्रधानेऽपि² ।

टङ्कः¹ स्यादभिमाने¹ प्रस्तरघटनोपकरणे² च ॥८२१॥

सङ्केते¹ चैतन्ये² च¹ सूरिभिः¹ कथ्यते¹ तथा¹ संज्ञा ।

दण्डो¹ दमने¹ सैन्ये² कुतपो¹ दर्भेऽपराह्णे¹ च ॥८२२॥

कारुण्येऽप्यनुषङ्गः¹ स्यात्प्रोक्तो¹ गुह्येऽप्यवस्करः¹ ।

वेदिकाऽङ्गुलिमुद्रायां¹ लाक्षायां¹ च¹ कृमिस्तथा ॥८२३॥

(1) A kind of grain.

(1) A deity, a god.

(1) Enimity.

(1) A road.
(2) The vedas.
(3) A trader.

(1) A garden attached to a house.

(1) A mongoose.

(1) A court yard.

(1) The jaw.
(1) War, battle.

(1) A limit.

(1) Perception, experience.

(1) Name, appellation.

(1) Time.

(1) The sun.

(1) The top of a mountain
(2) Eminence, superiority.

(1) Kush grass.
(2) After noon.

(1) A privy.

(1) Lac.

a दृतावपि b देवनम् c कललं d विदुः प्रभावेऽपि ।

- (1) Capital, stock, नीबी परिपणोऽप्युक्ता कटिदेशेऽपि मेखला । (1) Loins.
- (1) Privation. (2) Separation. प्रत्यवायेऽपि विश्लेषे विधुरं स्मर्यते बुधैः ॥८२४॥
- (1) End. निदानमवसानेऽपि स्वामिन्यपि भवेद्विनः । (1) A master, a lord.
- (1) Bard. (2) Old, ripe. जठरः कठिनेऽप्युक्तः प्राज्ञैः परिणतेऽपि च ॥८२५॥
- (1) Time. (2) Ordinance. काले कल्पोऽपि विधिर्घनाघनः शक्रवर्षुकाम्बुदयोः । (1) Indra. (2) Rainy cloud.
- (1) Distress. (2) Transgression. अत्ययशब्दः प्राज्ञैः कृच्छ्रे चातिक्रमे च निर्दिष्टः ॥८२६॥
- (1) The belly. (2) Water. उदरे जले कृपीटं सम्बाधः सङ्कटे भगेऽप्युक्तः । (1) Narrow. (2) Vulva.
- (1) The rear of an army (2) The rear of a battle. पाणिः प्रत्यासारे च रणस्य च पश्चिमे भागे ॥८२७॥
- (1) Sexual intercourse. (2) Enjoyment. रतिभुक्तयोः सम्भोगः पथिदेये स्त्रीधने च शुल्कं स्यात् । (1) Toll, custom, duty. (2) The property of the wife.
- (1) The shoot of a bamboo. (2) A shrub. वंशाङ्कुरे करीरं वृक्षविशेषेऽपि कथयन्ति ॥८२८॥
- (1) Race, family. (2) Disposition. अनूकमन्वये शीले गोत्रं नाम्नि तथान्वये । (1) Name. (2) Race, family.
- (1) A lump of boiled rice. पुलाकं भक्तसिक्थे च क्षुद्रधान्ये च कथ्यते ॥८२९॥
- (1) An improper act. (2) A privy part. अकार्ये गुह्ये कौपीनं कीलालं रुधिरं जले । (1) Blood. (2) Water.
- (1) A hole filled with stake. (2) Conflagration of husk. कुकूलं शङ्कुमद्गते तुषाग्नौ च निगद्यते ॥८३०॥
- (1) A building containing an image of Buddha. (2) A temple. चैत्यं बुद्धाण्डकेऽप्युक्तं देवतायतने तथा । (2) A temple.
- (1) Mushroom. (2) A sort of tree. छत्रके वृक्षजातो च शिलीन्ध्रं स्मर्यते बुधैः ॥८३१॥
- (1) Prodigal. (2) A beast of prey. अर्थव्ययसहे व्यालस्तथा हिस्रपशौ स्मृतः ।
- (1) A ploughshare. (2) The snout of a hog. पोत्रमित्युच्यते प्राज्ञैर्हलशूकरयोर्मुखम् ॥८३२॥
- (1) Slow. (2) Free. मन्दस्वच्छन्दयोः स्वरं कक्षः स्यात्कच्छवीरुधोः । (1) The hem of an ornament or garment. (2) The creeper.
- (1) The male elephant. (2) The female elephant. करेणुर्गजहस्तिन्योः पीलुश्च गजवृक्षयोः ॥८३३॥ (1) The elephant. (2) A kind of tree.

a प्युक्तः, युक्तः b विधिर्घनाघनः, विधिनाघनः, विविधि-
नाघनः, विधिनाघनः c शक्रवर्षं d बुद्धाण्डके, बुद्धाडके,
बुधाण्डके e शिलीन्ध्रं, शिलिन्ध्रं, शिलन्ध्रं, f हिस्रः ।

(1) A Spike. (2) A Javelin.	1 2 शलाकायुधयोः शल्यं बाधा दुःखनिषेधयोः ।	(1) Pain, trouble. (2) Hindrance, prohibition, opposition.
(1) A pillar. (2) Fixedness in stupor.	1 2 स्थूणास्तब्धत्वयोः स्तम्भ इला वागघ्न्ययोरपि ॥८३४॥	(1) Speech. (2) A cow.
(1) Worship. (2) Price.	1 2 अर्चनामूल्ययोरर्घो विसर्गो मुक्तिवर्चसोः ।	(1) Giving up. (2) Excrements.
(1) Name of a saint. (2) A cock.	1 2 मुनिकुक्कुटयोर्दक्षः सन्धिः संश्लेषरन्ध्रयोः ॥८३५॥	(1) Union. (2) A crack.
(1) Surely, positively. (2) Much, exceedingly.	1 a 2 अवश्यभूशयोर्बाढं दायारस्तुक्सपिण्डयोः ।	(1) Male offspring. (2) A kinsman.
(1) Of noble descent. (2) Excellent.	1 2 कुलीनश्रेष्ठयोर्जात्यं कोटिरुत्कर्षसंख्ययोः ॥८३६॥	(1) Excellence. (2) Ten millions.
(1) One of Shiva's attendant. (2) Shiva.	c 1 2 ब्रध्नस्तण्डुगिरिशयोः स्थितिः स्थानव्यवस्थयोः ।	(1) Standing place. (2) A rule management.
(1) Man's festation. (2) Privacy.	d 1 2 वीकाशः स्फुटरहसोः काष्ठा कालप्रकर्षयोः ॥८३७॥	(1) A measure of time. (2) Excellence.
(1) A river. (2) A sea.	1 e 2 नदीसमुद्रयोः सिन्धुर्देशपर्वतयोर्मरुः ।	(1) A desert. (2) A mountain.
(1) Pairing connection. (2) Sexual intercourse.	1 2 मेथुनं कथ्यते सद्भिः सम्बन्धग्राम्यधर्मयोः ॥८३८॥	(1) Folly. (2) Loss of consciousness.
(1) Crookedly. (2) Binding.	1 2 प्रह्वबन्धनयोः प्राध्वं मोहः स्यान्मौढचमूर्छयोः ।	(1) Mountain. (2) The sun.
The ebb and flow of the Sea.	1 g h व्यवस्थानेऽम्भसो वला रविः पर्वतसूर्ययोः ॥८३९॥	(1) Wife's brother. (2) Husband's brother.
(1) Fire. (2) Meteor.	1 2 अग्न्युत्पातो धूमकेतु श्वशुर्यो श्यालदेवरो ।	(1) A king. (2) A conveyor of news or intelligence.
(1) An ordeal. (2) A treasury.	1 2 दिव्यार्थसंग्रहो कोशो नरेन्द्रो नृपवार्तिको ॥८४०॥	(1) The sounding of a trumpet. (2) The roaring of elephants (3) A show.
(1) Planet. (2) An imp. evil spirit (3) Perseverance.	i 1 2 3 आडम्बरो गजानां पटहरवे गर्जिते प्रपञ्चे च ।	
(1) The supreme spirit (2) A fool (3) Indistinct, unclear.	1 2 3 ग्रहशब्दः सूर्यादिषु भूतादिष्वभिनिवेशे च ॥८४१॥	
(1) Elaboration, preparation. (2) Desire, wish. (3) The taking prisoner.	1 2 3 अव्यक्तः परमात्मनि मूर्खे स्पष्टे तरे च निर्दिष्टः ।	
(1) The arming for a battle. (2) An attack. (3) Robbing.	1 2 3 कक्षा गुहापिधाने काञ्च्यां गेहे प्रकोष्ठे च ॥८४२॥	
	1 2 3 प्रतियत्नः संस्कारे लिप्सोपग्रहणयोश्च निर्दिष्टः ।	
	1 2 3 अभिहारः सन्नाहे स्यादभियोगे परस्वहरणे च ॥८४३॥	
	a अवश्यं b कोटिरुत्कर्षसंख्ययोः c बुध्नस्तण्डु, ब्रध्नस्तण्डि, ब्रध्नस्तण्डु d विकाश e समुद्रनदयोः f मूर्खयोः, मोर्ष्ययोः g हसो वला, हसोर्वला, h सूर्यपर्वतयो रविः i पटहः स्वे, पटहः खे j गेहप्रकोष्ठे इत्यपि पाठः ।	(1) A piece of cloth worn between the legs to conceal privities (2) A girdle (3) A court in a palace.

(1) A special present.
(2) Taking, receiving.

(1) A line in a manuscript consisting of about 32 syllables.

(1) Gambling (2) Die.

(1) Connexion, association (2) Defeat.

(1) A son of त्वष्टृ the perpetual enemy of Indra.

(1) Depression, sorrow (2) Sacrifice (3) Anger.

(1) Pleasure (2) Wind (3) Water.

(1) An oath, (2) understanding. (3) Cause.

(1) Expansion. (2) Awning. (3) Empty.

(1) A side (2) Fort-night.

(5) A follower.

(1) Fire (2) Wealth (3) The rays of the sun.

(1) Motion, action (2) Nature, character (3) Origin.

(1) A measure of time equal to 4 minutes.

(5) Middle.

(1) Custom. (2) Senses.

(5) Terminelia Balaria.

(1) Trouble (2) End (3) Good conduct.

(1) Excellent (2) Power (3) Wealth.

दानविशेषे लब्धौ दायो भागार्हपितृरिक्थे च ।

लिपिसंख्यायां शास्त्रे द्रव्ये च ग्रन्थशब्दमिच्छन्ति ॥८४४॥

द्यूताक्षसारिफलकास्त्रयोऽप्याकर्षसंज्ञकाः ।

संसर्गाभिभवाक्रोशेष्वभिषङ्गः प्रकीर्तितः ॥८४५॥

त्वाष्ट्रे तमसि शत्रौ च वृत्रशब्दस्त्रिषु स्मृतः ।

मन्युर्दन्ये क्रतौ कोपे नाडीस्वर्गक्षितिष्विडा ॥८४६॥

उक्तानामप्यनुक्तानां शब्दानामिह संग्रहः ।

कशब्दः सुखवाय्वम्बुद्ब्रह्मस्तकवाचकः ॥८४७॥

प्रत्ययाः शपथज्ञानहेतुविश्वासनिश्चयाः ।

विस्तारे कदके शून्ये वितानं स्यात्क्रतौ क्षणे ॥८४८॥

देहावयवमासार्धपतत्रगृहभित्तिषु

परिग्रहे समीपे च पक्षः षट्सु निगद्यते ॥८४९॥

अग्निधनरश्मिरत्नत्रिदशविशेषेषु भवति वसुशब्दः ।

चेष्टात्मजन्मसत्ताभिप्रायेण्वभिहितो भावः ॥८५०॥

कालविशेषेष्वसरेऽव्यापारे पारतन्त्र्ये च ।

मध्ये तथोत्सवे च क्षणशब्दः कथ्यते सद्भिः ॥८५१॥

आचारे नयनादौ द्यूतविशेषे तथा रथावयवे ।

अक्षं विभीतकेऽपि प्रयुज्जते पञ्चसु प्राज्ञाः ॥८५२॥

निष्ठा क्लेशेष्वसाने च व्यवस्थोत्कर्षयोर्नृते ।

श्रेष्ठे स्थाग्नि धने शुक्रे मज्जि सार उदाहृतः ॥८५३॥

a दाने विशेषे, दाने विशेषलब्धौ b पितृरिक्थे, पितृरिक्थे c ग्रन्थ-
मिच्छन्ति d भिषङ्गः e प्रत्ययः f जन्ममत्वाभिप्रायेण्व g कथ्यते
हृतिभिः h प्रयुज्यते i शुक्ले, शुक्ले ।

(3) Patrimony.

(2) A code.
(3) Substance.

(3) A draught-board.

(3) Reviling, imprecation.

(2) Darkness.
(3) An enemy.

(1) An artery (2) Heaven (3) The earth.

(4) The god Brahma.
(5) Head.

(4) Trust.
(5) Certainty.

(4) Sacrifice.
(5) Opportunity.

(3) Wing (4) The wall of a house.

(6) Neighbourhood.

(4) A jewel, gem.
(5) A class of gods 8 in number.

(4) Existence (5) meaning, purport.

(2) Opportunity.
(3) Leisure.
(4) Dependence.

(6) Festival.

(3) Playing at dice (4) An axle.

(4) Excellence.
(5) A vow.

(4) Semen, virile.
(5) Marrow.

(1) A quarter (2) Eye (3) Rays of the sun (4) Heaven.

(9) The earth.
(10) A cow.

(1) An ornament.
(2) A tail.
(3) Excellent

(7) A flag (8) Mark, sign (9) Horse.

(1) The sun (2) A monkey (3) Frog.

(7) A horse.
(8) Lion.

(1) An element of which five are enumerated

(3) A metal (4) Natural condition.

(1) The tip of an elephant's trunk
(2) A lotus (3) The blade of a sword.

(6) A medicine.
(7) Water.

(1) A living being.

(3) Passed (4) An evil spirit in attendance on Rudra.

(1) Colour (2) Taste
(3) Beauty, splendour.

(6) Arrangement of a song (7) Praise (8) Dress.

(1) A sentiment of which 9 are enumerated.

(5) Juice (6) Semen, virile (7) Quality (8)

Any constituent part of the body

(1) Vulva (2) A landing place at a river's side.

(4) A holy place.
(5) A vessel.

1 2 3 4 5 6 7 8
दिग्दृष्टिदीधितिस्वर्गवज्रवाग्वाणवारिषु

9 10
भूमौ पशौ च गोशब्दो विद्वद्भिर्दशसु स्मृतः ॥८५४॥

1 2 3 4 5 6
भूषायां लाङ्गूले प्रधानशृङ्गप्रभावपुण्ड्रेषु ।

7 8 9 10
ध्वजलक्ष्मणतुरङ्गेषु च नवसु ललामं प्रचक्षते प्राज्ञाः ॥८५५॥

1 2 3 4 5 6
अर्कमर्कटमण्डूकविष्णुवासववायवः ।

7 8 9 10
तुरङ्गसिंहशीतांशुयमाश्च हरयो दश ॥८५६॥

1 2 3 4 5
पृथिव्यादिषु भूतेषु शरीरेषु रसादिषु ।

3 4 5
लोहेषु च स्मृतो धातुः स्वभावे गैरिकादिषु ॥८५७॥

1 2 3 4 5
द्विरदकरात्रे पद्मे खड्गफले व्योम्नि वाद्यभाण्डमुखे ।

6 7 8 9 10
अगदे जले च तीर्थे पुष्करमण्डासु निर्दिष्टम् ॥८५८॥

1 2 3 4 5
चतुर्विधेषु जीवेषु पृथिव्यादिषु पञ्चसु ।

3 4 5
अतीते देवयोनौ च भूतशब्दं प्रचक्षते ॥८५९॥

1 2 3 4 5
शुक्लादौ ब्राह्मणादौ च शोभायामक्षरे व्रते ।

6 7 8 9 10
गीतक्रमे स्तुतौ वेषे वर्णशब्दं प्रचक्षते ॥८६०॥

1 2 3 4 5
शृङ्गारादिषु नवसु च लवणादिषु षट्सु पारदे रागे ।

f 5 6 7 8 9 10
निर्यासवीर्यगुणधातुविषधृतादौ रसः प्रोक्तः ॥८६१॥

1 2 3 4 5
योनौ जलावतारे च मन्त्र्याद्यष्टादशस्वपि ।

4 5 6 7 8 9 10
पुण्यक्षेत्रे तथा पात्रे तीर्थे स्याद्दर्शनेषु च ॥८६२॥

(5) Thunder bolt
(6) Speech (7) An arrow (8) Water.

(4) Horn (5) Power.
(6) A mark on the forehead.

(4) Vishnu (5) Indra (6) Wind.

(9) The moon.
(10) Pluto, Yama.

(2) A constituent part of the body.

(5) Mineral ore.

(4) The sky (5) The head of a drum.

(8) A place of pilgrimage.

(2) An element.

(4) Letter (5) Vow.

(2) Taste (3) Mercury, quicksilver affection (4) Love.

(9) Poison (10) Melting butter, Ghee.

(3) A minister and 18 other officers of state.

(6) A school of Philosophy.

a ललामं च b सीताशूर्यमा हरयो, सीताशूर्यमा हरयो
c वर्षे d प्रयुजते e लवणादिषु पारदे, लवणादिकषट्सु पारदे,
लवणादिषु न सु, नवसु, लवणादिषु षट्सु पारदे च f निर्यासे गुणवीर्ये,
गुणवीर्ये, धातुगुणवृतादौ रसः शब्दः, निर्यासगुणवीर्ये धातुविषधृतादौ रसः
प्रोक्तः, निर्यासवीर्यगुणधातुविषधृतादौ रसः प्रोक्तः ।

(1) A vowel (2) A musical note.	अकारादिषु ¹ वर्णेषु ² षड्जादिषु ³ च सप्तसु ।	
(3) Accent (4) Articulate sound.	उदात्तादिषु ³ विज्ञेयः प्राणिनां च स्वने स्वरः ॥८६३॥	
(1) The equipoise of the 3 qualities of nature viz. *	सत्त्वादीनां ¹ साम्यावस्थां प्रकृतिं वदन्ति तत्त्वज्ञाः ।	* (i) Goodness (ii) foulness and (iii) darkness.
(2) A citizen. (3) A minister. (4) A cause.	पौरामात्यादीनि ^{2 3} च कारणकारुस्वरूपाणि ^{4 5 6} ॥८६४॥	(5) A mechanic (6) The natural form.
(1) The 3 qualities of nature (2) Shape.	सत्त्वादौ ¹ रूपादौ ² शौर्यादौ ³ तन्तुषु ^{4b} प्रयोगज्ञाः ।	(3) Heroism. (4) Cord or string.
(5) A bowstring.	गुणशब्दं ⁵ सिञ्जिन्यां प्रयोजयन्त्यप्रधानेऽपि ॥८६५॥	(6) A subordinate quality or inferior degree.
(1) A tool (2) An agent (3) Wealth.	उपकरणे ¹ करणे ² च द्रविणे ³ लिङ्गे ⁴ च यातनायां च ।	(4) Penis. (5) Torture.
(6) A component part of an army.	सेनाङ्गे ⁶ संसिद्धौ ⁷ साधनशब्दप्रयोगः स्यात् ॥८६६॥	(7) Accomplishment.
(1) Meaning. (2) Purpose. (3) Motive.	अभिधेयाभिप्रायप्रयोजनद्रव्यवाचकेष्वर्थः ^{1 2 3c 4} ।	(4) Wealth.
(1) Opportunity. (2) Multitude.	प्रस्तावे ¹ संघाते ² कुत्सायामायुधे ³ जले ⁴ काण्डम् ॥८६७॥	(3) Censure (4) An arrow (5) Water.
(1) The holy scripture, the Vedas (2) The supreme spirit.	वेदाध्यात्मब्राह्मणहिरण्यगर्भेषु ^{1 2 3 4} कथ्यते ब्रह्म ।	(3) A Brahman. (4) The creator of the universe.
(1) The 3 qualities of nature (2) Existence (3) Power.	प्रकृतिगुणे ¹ सत्तायां ² स्थामनि ³ भूते ⁴ च सत्त्वं स्यात् ॥८६८॥	(4) Living being.
(1) The earth. (2) Speech (3) Food.	इराशब्दो ¹ बुधैर्ज्ञेयो ² भुवि ³ वाच्यशनेऽम्भसि ।	(4) Water.
(1) Time (2) Pluto.	निमेषादौ ¹ यमे ² वर्णे ³ कालो ⁴ मृत्यौ ⁵ च कीर्त्यते ॥	(3) Black. (4) Death.
(1) Time. (2) Convention.	कालसङ्केतकाचारसिद्धान्ताः ^{1 2 c 3 4} समयः ^f समाः ॥८६९॥	(3) Practice. (4) Dogma.
(1) A thread. (2) Mystic prayer.	तन्त्रं ^g तन्तुषु ¹ मन्त्रेषु ² सिद्धान्तपरिच्छदप्रधानेषु ।	(3) Established doctrine. (4) Retinue. (5) Chief.
(1) Effort (2) Informing against.	उत्साहनसूचनयोः ¹ प्रकाशने ² गन्धनं ³ प्रोक्तम् ॥८७०॥	(3) Manifestation.
(1) Clothing (2) The middle (3) A hole.	वस्त्रे ¹ मध्ये ² तथा ³ छिद्रे ⁴ व्यवधानेऽन्तरात्मनि ।	(4) Intervention. (5) The soul.
(6) Opportunity. (7) Connexion with the exterior.	अवकाशे ⁶ बहिर्योगे ⁷ विशेषेऽवसरेऽन्तरम् ॥८७१॥	(8) Difference. (9) Occasion.

a षड्जादिषु b तन्तुषु च c प्रयोजनद्रव्य प्रयोजनकचकचकचार्थः
d स्थाम्नि e चारे, सिद्धान्तसमयाः f स्मृताः g तन्त्रेषु ।

A particle.	प्रागेव नामपर्याये निपाताः केऽपि कीर्तिताः ।	
Auspiciously.	कथ्यन्ते केचिदन्येऽपि दिष्ट्या स्यान्मङ्गलादिषु ॥८७२॥	
A long time.	चिराय ^a चिररात्राय ¹ दीर्घकाले प्रयुज्यते ।	
(1) An alternative. (2) Analogy.	चिरं ^b चिराच्चिरेणेति ¹ वा विकल्पोपमानयोः ॥८७३॥	
All round.	परितः ¹ सर्वतो ² विष्वक् ³ समन्ताच्च ⁴ समन्ततः ⁵ ।	
(1) Visible. (2) Similar.	प्रत्यक्षसदृशोः ¹ साक्षाद्दार्तासम्भाश्ययोः ¹ किल ॥८७४॥	(1) As reported (2) Probably.
(1) Grief (2) Joy.	शोचने ¹ सम्प्रहर्षे ² च हन्तशब्दः ^d प्रयुज्यते ।	
(1) Grief (2) Anger. (3) Evidently. (4) Vicinity.	ई ¹ दुःखभावे ² क्रोधे ³ प्रत्यक्षे ⁴ सन्निधावपि ॥८७५॥	
Without.	पृथग्विनान्तरेण ¹ व्यतिरेकार्थवाचकाः ⁵ ।	
Repeatedly.	प्रत्यारम्भे ^c मुहुः ¹ प्रोक्तो ² हं सम्प्रश्नवितर्कयोः ॥८७६॥	(1) A question. (2) A doubt.
(1) According to tradition.	इतिह ¹ स्यात्सम्प्रदाये ² प्रेत्यामत्र ³ भवान्तरे ⁴ ।	(1) In the life to come (2) In a future world.
(1) Together.	साकं ⁽¹⁾ सार्धं ⁽²⁾ समं ⁽³⁾ सत्रं ⁽⁴⁾ सहा ¹ र्थे सम्प्रकीर्तिताः ॥८७७॥	
(1) Below, beneath.	अधरस्तादधरतः ¹ स्यादधस्तादधोऽधरे ² ।	
(1) Therefore.	अत इत्युच्यते ¹ हेतो ¹ निन्दायां ² विस्मये ² चत ॥८७८॥	(1) Disapproval. (2) Surprise.
(1) Near.	समयानिकषाशब्दौ ¹ सामीप्ये ¹ कीर्तितौ ² बुधेः ।	
(1) Perhaps. (2) Surely.	तर्कनिश्चययोर्नूनं ^f कञ्चित्स्यात्प्रश्नकामयोः ¹ ॥८७९॥	(1) A question. (2) Wish, desire.
(1) Doubt.	आहो ¹ उताहो ² सन्देहे ¹ नु ^h स्वित्रप्रश्नवितर्कयोः ¹ ।	(1) Question. (2) A doubt.
(1) At present. (2) Fit, proper.	वर्तमाने ¹ च ² युक्ते ² च साम्प्रतं ¹ सम्प्रचक्षते ॥८८०॥	
(1) Manifestly. (2) Origin.	प्रकाशे ¹ सम्भवे ² प्रादुः ¹ प्रधानसदृशोः ² प्रति ।	(1) Chief. (2) Like.
(1) Distinction. (2) Cause.	हि ¹ स्याद्विशेषणे ² हेतो ¹ नु ² स्याद्भेदेऽवधारणे ॥८८१॥	(1) Difference. (2) Indeed.

a चिराच्चिरेण b च विकल्पप्रधानयोः, च विकल्पोपमानयोः
c संभोध्यये किल d हन्त शब्दं प्रचक्षते e महः, हनः
f तर्कनिश्चययोः, तर्कनिश्चययोः g काम्ययोः h नु शिचित् प्रश्नः ।

- (1) A question.
(2) A kind enquiry.

Some, little.

- (1) Silently.

Calling to, addressing a person.

- (1) Variously.

- (1) Suddenly.
(2) Instantly.

- (1) Expansion.
(2) Acceptance.

- (1) Surely.
(2) Together.
(3) Vicinity.

- (1) Then.
(2) Auspicious.
(3) Question.

- (1) Always.

- (1) Cause.
(2) Similarity.
(3) End.

अयि¹ प्रश्ने^{a 2} सानुनये¹ सत्ये² शीघ्रे¹ तथाञ्जसा² ।

- (1) Truly.
(2) Quickly.

ईषत्किञ्चिन्मनाक्¹ प्रोक्ताः² किञ्चनस्तोकवाचकाः³ ॥८८२॥

तूष्णीं¹ जोषं² भवेन्मौने¹ स्म स्यात्संस्मरणादिषु¹

- (1) Remembrance.

अङ्गत्यामन्त्रणे¹ हं हो भो भो इति च कथ्यते ॥८८३॥

अनेकार्थे¹ भवेन्नाना² ननु¹ प्रश्नेऽवधारणे² ।

- (1) Question.
(2) Surely.

आकस्मिकार्थे¹ सहसा^{b 2} तत्काले च निगद्यते ॥८८४॥

विस्तारेऽङ्गीकृतावूरी¹ कथ्यत उररी² तथा ।

असंशये¹ भवेद्बद्धा² सहायार्थान्तिकयोरमा³ ॥८८५॥

अथानन्तरकल्याणसम्प्रश्नादिषु¹ कथ्यते ।

अथो इति तथा¹ प्रोक्तो नामाम्युपगमादिषु¹ ॥८८६॥

- (1) Granting.
allowing.

सदा सना च¹ नित्यत्वे स्वस्ति स्यान्मङ्गलादिषु¹ ।

- (1) Hail.

इतिशब्दः स्मृतो¹ हेतौ² प्रकारादिसमाप्तिषु³ ॥८८७॥

इति श्रीभट्टहलायुधकृतायामभिधानरत्नमालाया-
मनेकार्थकाण्डं पञ्चमं समाप्तम् ॥ ५ ॥